

1859-2009. CENT CINQUANTA ANYS DE SEGLE D'OR
Isidor Cònsul

-|-

El primer diumenge de maig de 1859, al Saló de Cent de l'Ajuntament de Barcelona, Víctor Balaguer va adreçar-se als joves poetes catalans encoratjant-los que els Jocs Florals fossin *lo vostre desperta ferro. Tal volta entre vosaltres s'oculta lo Virgili de l'esdevenidor, ara que Lamartine ha descobert en Provença l'Homer del present.* Abans els havia recordat que aquells primers Jocs Florals de la restauració no celebraven, *no, la mort de la llengua (...) No, mil voltes no. La llengua i la poesia d'un país no són mortes, quan al primer anunci d'un certamen literari com aquest, trenta-nou poetes se presenten a disputar-se lo llor de la victòria i l'honra de la derrota.*

Sis setmanes abans, el "Diario de Barcelona" havia publicat el cartell de la convocatòria i Jaume Collell, llavors estudiant del segon de retòrica al seminari de Vic, recorda l'emoció amb què va rebre la notícia: *entrà a la saleta lo Pare Costa; i tot determinat se tragué de la butxaca un "Brusi", i me l'allargà, dient amb sa característica rialleta: "Llegeix això, a veure si t'agrada." Era el primer cartell de convocatòria dels Jocs Florals de Barcelona.* Collell el va llegir en veu alta i, en acabar, el sacerdot li digué: "Apa, ara que ja ets retòric, a veure si fas uns versos i els envies als Jocs Florals." *Era la primera vegada que aqueix nom harmoniós sonava a més orelles, i fins ressonava en mon cor amb una delectació singular de renovació de coses velles. La recordo bé la impressió d'aquell convit en llengua catalana, i encara que, ni remotament me passí pel magí compondre res que fos per tirar-hi (aquesta és la paraula *floralesca*), vaig quedar-me remugant les frases del cartell, i sobretot assaborint la melòdica suavitat de la mai abans oïda paraula, *Englantina.* Al sendemà vingué amb més persistència lo somni *floralesc*, perquè ja n'havíem fet conversa amb mos condeixebles, i coneixent la mètrica, me vaig atrevir a compondre una quarteta sobre el tema dels segadors que pel juny baixen de la muntanya...*

No hi ha dubte de l'excel·lent acollida de la Restauració dels Jocs Florals de Barcelona, l'any 1859. Es flairava, al seu entorn un ambient de renaixement literari, sobretot després del toc de clarí que havia suposat *La pàtria* (1833), l'oda amb què Bonaventura Carles Aribau va felicitar l'aniversari del seu patró Gaspar de Remisa. Tot seguit vingué la llista dels trobadors encapçalada per Joaquim Rubió i Ors i els poemes que recollí el 1842 amb el títol *Lo Gaiter del Llobregat*. Més tard el seguiren Manuel Milà i Fontanals, Lluís Pons i Gallarza, Víctor Balaguer i la resta que Antoni de Bofarull aplegà a *Los trovadors nous* (1858). La importància de la Restauració dels Jocs Florals fou importantíssima. Sense ells, també hi hauria hagut literatura catalana, però no Renaixença, com escriu Manuel de Montoliu: *Renaixença, això és, un moviment organitzat i orgànic, amb orientació fixa i amb l'ideal concret de l'autonomia literària de Catalunya*. Van representar la consolidació d'una continuïtat i van rebre, al mateix temps, la protecció de les institucions de major prestigi cultural de l'època: la Universitat de Barcelona, l'Acadèmia de les Bones Lletres i l'Ateneu Barcelonès, entre altres. Volien constituir-se com una plataforma que acollís i aglutinés les diferents sensibilitats de la literatura catalana en renaixença, que servís per allunyar el fantasma de la mort del català i per deixar enrere en el temps les paraules d'Antoni de Capmany que, a finals del XVIII, pronosticava que el català era només *un antiguo idioma provincial muerto hoy para la república de las letras*.

Com és lògic, no tots els sectors reberen els Jocs Florals amb el mateix entusiasme: Frederic Soler ("Pitarra"), els trobava tronats i anacrònics; Valentí Almirall només els donà validesa fins a la revolta de 1868; perquè, en la seva evolució, hi havia pres massa importància la clerecia: *los juegos florales huían de Madrid pero cayeron en Roma. El camino que emprenda nuestro renacimiento ha de apartarle de Madrid, pero ha de separarle aún más de Roma*. De tota manera i es miri com es vulgui, els Jocs Florals foren un èxit històric espectacular. Els de 1877 van suposar la consolidació definitiva en premiar *L'Atlàntida* de Verdager i guardonar amb les tres flors Àngel Guimerà, mentre s'ho mirava des de la sala el narrador Narcís Oller que, a partir d'aquell moment va començar a escriure en català.

En el discurs de 1859, Víctor Balaguer posava un llistó ambiciós per als renascuts Jocs Florals, però amb només divuit anys, en els Jocs Florals de

1877 es va aconseguir consolidar, dels no res, una literatura capaç de plantar sobre l'escenari dos autors de gran nivell: el poeta Jacint Verdaguer i el poeta i dramaturg Àngel Guimerà (que no va ser premi Nobel de literatura perquè ja se n'ocuparen des de Madrid). Assegut a la sala, s'ho mirava el futur renovador de la novel·la catalana del XIX, Narcís Oller. Eren, curt i ras, el tercet de la Renaixença. Tots tres autors foren coneguts i traduïts a Europa i esdevingueren, en aquest sentit, la primera projecció de mèrit de la literatura catalana al món. Fou un pas important, la pujada d'un enorme esglaó, sobretot perquè traçava un arc que partia de la consideració que la llengua i la literatura catalanes eren mortes per a la república de les lletres i arribava, a les nombroses traduccions de *L'Atlàntida*, de Verdaguer, a les òperes que sortiren de *Terra baixa*, de Guimerà i el debat sobre el Naturalisme entre Emili Zola i Narcís Oller. Després de 1877, la literatura catalana era una literatura nacional que havia endegat amb força i marxava amb notable velocitat de creuer. Així ho certificava Josep Carner, l'any 1908, en els inicis del Noucentisme quan explicava que *fou el verb poètic qui tornà la gent catalana en sabedora del seu poder de recomençament. Tot estava encara en tenebres, tot ho omplia el tumult ressonant de les aigües informes, i la paraula convertí paulatinament el caos en ordre, en consciència, en claredat de camins i d'horitzons.*

-II-

D'ençà les paraules de Carner de 1908, ha passat un segle, que ha estat un autèntic Segle d'Or per a la literatura catalana, per dir-ho amb el títol del volum de memòries de Joan Triadú. Un Segle d'Or, però, sotragat per l'impacte de la Guerra Civil espanyola i la implacable duresa de la dictadura franquista que prohibí, a partir de 1939, qualsevol manifestació cultural i literària en català. Per sort, la Renaixença havia posat uns fonaments estables i l'edifici literari s'acabà d'enfortir i apuntalar amb la recepció dels nous moviments literaris europeus de finals del XIX i del primer terç del XX: Modernisme, Noucentisme, Avantguardes i Simbolisme. Com a concepte, el concepte nostàlgic de la renaixença havia entrar en crisi a partir de 1882, però fou substituïda per la renovació del modernisme, l'impacte del qual va orientar les nostres lletres cap a la contemporaneïtat i l'aposta de construir una literatura nacional i moderna

que caminés en paral·lel a les europees. El modernisme fou alhora una estètica i una actitud ètica, definida, a grans trets, com l'opció artística dels fills de la burgesia a la contra de la pròpia classe social. Com en altres burgesies europees, el modernisme a Catalunya va tenir un part difícil i traumàtic, com ho manifesten l'obra de Joan Maragall, en la poesia i el pensament; Santiago Rusiñol, Ignasi Iglésias, Adrià Gual i Joan Puig i Ferrater, en els escenaris teatrals, i Víctor Català, Raimon Casellas i Joaquim Ruyra pel que fa a la narrativa. A banda, cal referir-se al grup de "L'Avenç", la revista per on va circular, entre 1881 i 1893, bona part de la càrrega ideològica modernista i els referents europeus més importants del canvi de segle: Ibsen, Maeterlink, Goethe i Nietzsche, entre altres.

A partir de 1906, el noucentisme va substituir el modernisme. Més que no pas un corrent literari específic, el noucentisme va ser la realitat d'un programa de govern i l'esforç d'una política de reconstrucció cultural. La burgesia catalana, desencisada pel desastre colonial de 1898, s'organitzà políticament i aconseguí crear la Mancomunitat de Catalunya (la unió de les quatre diputacions), convertí en diari la revista "La Veu de Catalunya", primer òrgan d'expressió del nacionalisme polític, i s'agrupà en la Lliga Regionalista, partit que va obtenir el triomf a les eleccions municipals de 1901. Sobre aquest marc polític, el noucentisme es va convertir en el programa de política cultural de la Lliga Regionalista sintetitzada per aquests quatre noms: Enric Prat de la Riba, *seny ordenador de Catalunya*, que va cohesionar una política autòctona de renovació; Eugeni d'Ors, *dictador intel·lectual de Catalunya*, que va traduir aquesta política en termes de cultura; Josep Carner, que la concretà en una poètica clàssica, de cànon, mesura, harmonia, elegància i ironia, i Pompeu Fabra que, finalment, va posar ordre a la llengua. Prat de la Riba en fou el capdavanter polític, i Ors, Carner i Fabra, els instruments d'eficàcia al servei d'un ideari cultural. A les illes balears, una estètica propera a la noucentista fou conreada per Miquel Costa i Llovera i Joan Alcover.

Durant uns anys, com si es tractés de capes d'argila una damunt de l'altra, van coincidir modernisme i noucentisme, a més de capes d'altres colors, com els moviments d'avantguarda, plàstics i literaris: Picasso, Gris, Joan Salvat Papasseit, Miró, Dalí i J.V. Foix, entre altres. A banda i sense dur cap etiqueta identificativa, manifestaven la seva força dos monstres literaris com Josep Pla i

Josep M de Sagarra; sense deixar Carles Riba, home de sòlida formació humanística i obert a altres corrents literaris del seu temps. Per a ell, la poesia era exercici de rigor intel·lectual, un esforç de màxima depuració del llenguatge.

Fins que tot d'una esclatà la revolta feixista i començà la Guerra Civil Espanyola (1936-39) que ens va dur a l'any zero de la literatura catalana. El panorama de 1939 era desolador: l'ús de la llengua quedà reduït als àmbits privats, les entitats culturals foren prohibides, es van clausurar les editorials, les revistes, els diaris i les emissores de ràdio en català. Als escriptors catalans, privats de les infraestructures imprescindibles, no els quedà altres opcions que l'exili, la claudicació o el silenci. És per aquesta raó que la literatura catalana entre 1940 i 1960 es mou en dos àmbits llunyans i complementaris: el de la clandestinitat, a Catalunya, i la dels grups de l'exili.

Els darrers dies de la Guerra Civil, molts escriptors catalans van passar la ratlla de França cap a l'exili. A l'altre costat de la frontera, uns van ser internats en els camps de refugiats del Rosselló, com Pere Calders, Ferran de Pol o Avel·lí Artís-Gener, "Tísner", i uns altres, amb més sort, perquè anaven documentats o els avalaven organitzacions franceses, foren acollits en diferents residències: Agustí Bartra, Anna Murià, Mercè Rodoreda, Armand Obiols, Carles Riba i Clementina Arderiu, entre altres. Tant en un cas com l'altre, el temps d'estada fou escàs perquè començà, pocs mesos després, la Segona Guerra Mundial i França fou envaïda per Alemanya. En aquest nou context, un grup nombrós va embarcar-se cap a Amèrica i, els que es van quedar, van haver de triar entre resistir a França, tornar a Catalunya, passar a la Gran Bretanya o traslladar-se a països del bloc socialista.

Mèxic i Xile es van convertir en els centres d'acollida més importants dels exiliats a Amèrica: Joan Oliver, Xavier Benguerel, Domènec Guansé i C. A. Jordana es van reunir a Xile, mentre que Josep Carner, Joan Sales, Agustí Bartra, Anna Murià, Avel·lí Artís-Gener ("Tísner"), Pere Calders i Lluís Ferran de Pol, van coincidir a Mèxic sota l'hospitalitat del govern presidit per Lázaro Cárdenas, la qual cosa els va permetre desplegar una notable activitat cultural. A Mèxic, durant els anys d'exili, s'hi van convocar Jocs Florals, hi van néixer projectes editorials i s'hi van publicar revistes com "Pont Blau", "La Nostra

Revista" i, sobretot, "Quaderns de l'Exili", vincle de comunicació entre l'exili americà i l' europeu.

D'altra banda, l'estada a Amèrica, a tocar de la presència de les cultures precolombines va originar un diàleg intercultural i una seducció dels escriptors catalans per les essències de la terra d'acollida. Es pot seguir en obres de Josep Carner, *El ben cofat i l'altre* (1951), inspirada en una llegenda mexicana; en la recreació de llegendes maies a *Abans de l'alba* (1954), de Lluís Ferran de Pol; en el poema mitològic d'Agustí Bartra, *Quetzalcòatl* (1971) i en la literatura d'Avel·lí Artís-Gener ("Tísner") i de Pere Calders.

La situació era diferent i més precària a l'interior de Catalunya. El gruix de població culturalment més activa havia emigrat, bona part de la burgesia dirigent havia claudicat i l'única alternativa per als escriptors catalans que s'havien quedat era tancar-se a les catacumbes de la resistència on la literatura deixava de ser un fenomen social, per a esdevenir una heroïcitat testimonial. Havien mort Bartomeu Rosselló-Pòrcel (1913-38) i Màrius Torres (1910-42), i Carles Riba, que tornà el 1943 de l'exili, es convertí en un dels eixos de la resistència al costat de poetes i escriptors més joves. Hi havia lectures i trobades literàries en cases particulars i s'aprofitava qualsevol oportunitat per demostrar que s'estava viu (per exemple, en la celebració del centenari de Jacint Verdaguer), i tant aviat com les circumstàncies ho permeteren van crear dues revistes literàries clandestines de gran qualitat: "Poesia" (1944-45), fundada per Josep Palau i Fabre, i "Ariel" (1946-1951), també iniciada per Palau i Fabre, amb la col·laboració de Josep Romeu, Miquel Taradell, Joan Triadú, Joan Perucho, Jordi Sarsanedas, Albert Manent i Joaquim Molas. Tot i la implacable dictadura franquista, la literatura resistia, en situació precària, però resistia. Amb el decurs dels anys, des d'una clandestinitat cada cop més transparent i sota l'amenaça de la censura, els escriptors treballaven, sèniors i júnors (Manuel de Pedrolo, Maria Aurèlia Capmany, Josep M Espinàs...) i la literatura catalana no només no s'encongia ni s'afeblia, sinó que prenia traces de convertir-se en una literatura de volada gràcies als seus homenots contemporanis: Josep Carner, Salvador Espriu, Carles Riba, Josep Pla, Josep M de Sagarra, Joan Oliver, Joan Brossa, Josep Palau i Fabre, Llorenç Villalonga, Joan Vinyoli i Mercè Rodoreda.

-III-

Uns anys després d'acabada la Segona Guerra Mundial, van anar tornant els exiliats a Catalunya, sobretot els americans. Van connectar amb l'exili interior i, sobretot, amb els joves que començaven a escriure: Montserrat Roig, Jaume Fuster, Joan Rendé, Robert Saladrigas i Josep M. Benet i Jornet entre altres. D'altra banda, Oliver, Sales i Benguerel van crear, l'any 1955, "El club dels novel·listes", una col·lecció editorial dins d'Aymà, uns anys abans de la creació d'Edicions 62 i el retorn d'Edicions Proa de l'exili, l'any 1964.

De la segona meitat dels cinquanta i fins a la mort del dictador, els anys s'omplen de confiança i entusiasme respecte d'un bon futur per al món literari i cultural català. Ho confirmen el naixement de "Serra d'Or", la Nova Cançó i Els Setze Jutges, la creació d'Òmnium Cultural, la reestructuració gremial amb l'Associació d'Escriptors en Llengua Catalana i el retorn de l'exili del Centre Català del PEN Club, la multiplicació del nombre d'editorials, la progressiva entronització de la llengua i la literatura catalanes en el món de l'ensenyament, les primeres emissores de ràdio en català i, sobretot, la fi del franquisme. Al mateix temps, apareixen les primeres obres dels escriptors de més talent nascuts entre els primers anys trenta i els primers cinquanta. Els poetes Joan Margarit, Feliu Formosa, Miquel Bauçà, Narcís Comadira, Francesc Pacerisas, Pere Gimferrer i Maria-Mercè Marçal, als quals cal afegir el referent d'un dels seus mestres, Gabriel Ferrater, a més de Vicent Andrés Estellés, Jordi Sarsanedas i Miquel Martí i Pol. Pel que fa a la narrativa, la consolidació dels novel·listes nascuts en els anys trenta: Miquel Àngel Riera, Baltasar Porcel, Emili Teixidor i Joan F. Mira, que són, en certa manera, els germans grans dels més consolidats de la Generació Literària dels setanta: Jesús Moncada, Montserrat Roig, Julià de Jòdar, Jaume Cabré, Carme Riera, Maria Barbal i Quim Monzó, als quals caldria afegir Albert Sánchez Pinyol.

Des de la recuperació de l'autogovern, amb la corresponent creació d'un Departament de Cultura, aquesta literatura s'ha vist acomboiada, recolzada i vetllada de manera oficial. S'han creat eines i estaments institucionals (La Institució de les Lletres Catalanes, L'institut Ramon Llull, El Consell de les Arts i de la Cultura) que no només vetllen per la pròpia salut interna de la literatura, sinó

també per la projecció exterior dels nostres autors i llibres. Gràcies al suport institucional i a la feina dels editors, la literatura catalana ha tret pit en ser convidada, primer, a la Fira de Guadalajara (Mèxic) l'any 2005 i després a la fira de les fires, la Fira de Frankfurt de l'any 2007. Ara mateix, hi ha algunes dotzenes d'autors catalans contemporanis, l'obra dels quals es passeja traduïda per Europa, Àsia i Amèrica. Algunes obres, a més, s'han convertit en referents precisament a partir de l'èxit de crítica i de públic obtingut, primer a Alemanya, i a continuació en altres llengües del món. Atès que uns anys després encara se'n parla, s'han d'esmentar sobretot *La pell freda*, d'Albert Sánchez Piñol, *Pedra de tartera*, de Maria Barbal i *Les veus del Pamano*, de Jaume Cabré, als quals cal afegir altres noms indiscutibles com Mercè Rodoreda, Pere Calders, Baltasar Porcel, Joan Margarit, Carme Riera, Jordi Coca, Quim Monzó o Lluís Anton Baulenas, entre altres.

Es miri com es vulgui ha estat un viatge d'èxit: del gairebé no res a la normalitat, en cent cinquanta anys. Una mena de miracle que, des de la meua perspectiva, va començar el primer diumenge de maig de 1859 quan, al Saló de Cent, Víctor Balaguer buscava entre el jovent català "lo Virgili de l'esdevenidor i que els Jocs Florals fossin lo vostre desperta ferro". Tal com els veig, els ingredients del miracle són, enllà del pas del temps i d'un amor profund a les arrels de la terra i de la llengua, una enorme capacitat d'il·lusió, tossuderia i tenacitat, la voluntat de ser i de resistir, l'esforç de no aïllar-se dins de la pròpia closca i de caminar en paral·lel amb les altres literatures. I, sobretot, practicar l'excel·lència com a virtut literària.

Isidor Cònsul

Febrer del 2009